

INGLIZ VA O'ZBEK MAQOLLARIDA VAQT KONTSEPTINING
LINGVOKULTUROLOGIK TAHLILI

Axmedova Miyassarxon

FarDU ingliz tili kafedrası o'qituvchisi

Mirzaahmedov Mirjalol Mansurjon ugli

FarDU doktoranti

mirjalolmirzaahmedov7357@gmail.com

Annotatsiya: *Ushbu maqolada ingliz va o'zbek maqollarida vaqt kontseptining ifodalanishi va uning farqli va o'xshash jihatlarini aks ettiriladi.*

Kalit so'zlar: *Diskurs, gazeta nutqi, yondashuv, stil, tahlil.*

Maqollar insoniyatning turmush tajribalari zaminida tug'ilgan va xalq donoligini ifodalaydigan qisqa, ko'pincha she'riy formadagi hikmatli so'zlar, chuqur ma'noli iboralar bo'lib, o'ta ixcham, pishiq va puxtaligi bilan xalq og'zaki ijodidagi boshqa janrlardan farq qiladi.

A.M.Gor'kiy xalq maqollarining roliga yuksak baho bergan edi. «*Eng ulug' donolik sozining soddaligidir*»-deb yozadi u. *Maqollar va qo'shiqlar har vaqt qisqa bo'ladi. Ularda butun-butun kitoblar mazmuniga teng keladigan fikr va sezgilar mavjud bo'ladi.* [3] Bu yerda olim maqol va qo'shiqlarning shakliy ko'rinishlariga, sermazmunligiga baho berib, ularni o'zaro tenglashtiryapti. Lekin biz bu bilan qo'shiq va maqol xuddi bir xil xususiyatga ega janr deb hisoblamasligimiz kerak.

Qo'shiq, yor-yor, o'lan kabi lirik janrlarda voqelik shaxsning kechinmalari fonida ifodalansa, xalq maqollarida ana shu kechinmalar haqidagi xulosalar lo'nda ifodalanadi. Demak, lirik janrlarda kechinmadan hukmga qarab, maqollarda hukmdan kechinmaga qarab intilish yetakchilik qiladi. Epik janrlar bo'lmish xalq dostonlari, ertaklari, afsona va rivoyatlari, latifalar, rang- barang obrazlarning xatti- harakati, kechinmalari orqali aks ettirilsa, maqollar voqelikning xulosasini hukmlar orqali aks ettiradi. Demak, maqolda voqealarning kechishi emas, balki ulardagi xulosa va hukm ifodalanadi. Binobarin, epik janrlarda yo'nalish harakat va holatdan hukmga tomon yo'nalgan bo'lsa, maqollarda hukmdan harakat va holat tomon yo'nalganlik boshchilik qiladi.[1]

Yuqorida keltirilgan ikki xususiyatdan shu narsa ma'lum bo'ladiki, hajman ixcham bo'lgan maqollarda olam-olam kechinma bayoni ulkan dostonlarga jo bo'luvchi voqealarni o'z ichiga oladi. Boshqacha aytganda, har bir maqolning mazmunidagi real voqelikdagi faktlar orqali ulkan hajmdagi asarlar yaratilishi mumkin.

Xalq og'zaki ijodi janrlari sirasida hajmi, tashqi shakliy xossalari hamda voqelikni aks ettirish tarzi jihatidan maqollarga yaqin turuvchi matal, topishmoq kabi janrlar mavjud bo'lib, bu janrlar orasidagi o'xshash jihatlarining ko'pligi tufayli, ular orasidagi farqlarni anglash biroz muammo tug'dirishi mumkin.[2] Bugungi kunda barcha

xalqlarning folklorida bu muammolarga duch kelishimiz mumkin. Xuddi o'zbek tilidagi singari ingliz tilidagi maqollarda ham shu masalaga duch kelamiz. Ya'ni, ingliz tilida maqol “**proverb**“, matal “**saying**“, va topishmoq “**riddle**” lar bir - biriga yaqin xalq og'zaki janrlari hisoblanadi. O'zbek xalq maqollar singari ingliz xalq maqollari ham matal va topishmoqlardan quyidagi xususiyatlar orqali keskin farqlanib turadi. Bular quyidagicha:

1. Maqolda fikr aniq, tugal xulosa, lo'nda hukm tarzida ifodalanadi. Matalda esa tugal fikr ifodalanmaydi. Topishmoq shaklan maqollarga yaqin tursa ham, biroq voqelikni aks ettirish tarzi, asosan fikrni jumboqli shaklda yashirib ifodalash bilan maqollardan keskin farqlanib turadi. [1]

Bir qarashda maqol va topishmoqlarning yaqqol farqi sezilib turadi. Ammo maqol va matal o'rtasidagi farqni darrov anglash biroz qiyinroq.

Xalq og'zaki ijodida maqol bilan bir qatorda matallar ham qo'laniladi. Bu ikki terminning farqini bilish kerak. Matal maqollardan farq qiladi. Matal ko'chma ma'noda ishlatiluvchi xalq majoziy iboralarining bir turidir. Matal o'z ma'nosini boshqa ma'noga ko'chirgan so'z birikmalaridan iborat bo'ladi. [3] Masalan, **Aql -ko'rga, ko'z soqovga -til** maqolini tahlil qiladigan bo'lsak, ko'r odam aqlli bo'lsa yo'lini topadi ya'ni dono kishi har doim o'z yo'lini topa oladi kabi hukm surilgan. Lekin “**Temirni qizig'ida bos**“ deyilganda aniq va tugal hukm yo'q. Bu matal bo'lib, ko'chma ma'noda, ya'ni ishni o'z vaqtida bajarish zarur ma'nosida kelayapti. U atigi obrazli ifoda sifatida qotib qolgan.

Yoki “**Tepdim- terakka chiqdim**” topishmog'ini ko'rib chiqadigan bo'lsak, unda “**uzangi**” predmeti jumboqlangan. Topishmoqda hech qanday ibratlilik yoki hukm ifodalangani yo'q. Bundan kelib chiqadigan xulosa shuki, topishmoqlar va maqollar o'rtasida shakliy yaqinlikdan boshqa hech qanday yaqinlik yo'q.

Ingliz xalq maqollarida ham huddi shunday holatni kuzatish mumkin.

Masalan, “**There is no place like home**” maqolida o'z tug'ulib o'sgan uying oltindan ham afzal, qadrli ekanligi ifodalanadi. Maqolda tugal hukm va aniq xulosa mavjud.

Ingliz matallaridan biri “**Build one's house upon the sand**“ ni tahlil qilsak “**qum ustiga uy qurmoq**” ma'nosini beradi. Agar uni ko'chma ma'noda tahlil qiladigan bo'lsak, “**birovning ko'nglini puch yong'oq bilan to'lg'azmoq**” ma'nosini anglatadi. Ko'rib turganingizdek, matallar maqollar kabi tugal hukmni ifodalamaydi.

Yoki topishmoqlardan “**It's running night and day, but it never runs away**” topishmog'ida kecha kunduz tinmay ishlaydigan narsa ya'ni “**soat**” so'rallyapti. Topishmoqda soatni tinmay ishlashi ifodalangan va hech qanday hukm yoki xulosa ko'rsatilmagan.

2. Maqollarda muayyan hukmni mantiqiy izchilikda, keskin qutbiylikda ifodalash yetakchilik qiladi. Shuning uchun ham maqolda voqelik yo izchil ijobiy, yo keskin salbiy jihatdan baholanadi. Fikr keskin qutbiylikda ifodalanganligi uchun ham har bir maqolda ikki mantiqiy markaz mavjud. Bu markazlar mazmunan bir- birlariga yo o'xshatiladi, yo taqqoslanadi, yoki butunlay zid qo'yiladi. [5]

Masalan, “**Ko'p gapirma, ko'p ishla**” inglizcha “**Speak less but do more**” maqolida zid qo'yish orqali yaxshi va yomon xislatlar ifodalanyapti.

3. Maqollar o'z va ko'chma ma'nolarda qo'llana olish imkoniga ega bo'lsa, matallar faqat ko'chma ma'noda qo'llanadilar.[4]

Turmushda ro'y bergan voqea-hodisalar natijasida paydo bo'lgan vaziyatdan kelib chiqqan holda biron shaxs biron maqolni o'z fikrini tasdiqlash maqsadida keltirishi mumkin. Ammo mazkur maqolning o'z yoki ko'chma ma'noda qo'llanganligini ro'y berilayotgan voqeani aniq ko'z oldimizga keltirish orqali ifodalaymiz.. Masalan, «**Yer haydasang kuz hayda, kuz haydamasang yuz hayda**» maqolini ko'rib chiqsak. Agar dehqon qaysi bir sabab bilan kuzda yer haydamagan bo'lsa-yu, bahorda qayta-qayta ekin maydonini haydagani bilan yaxshi hosil olmasa, yuqorida aytilgan maqol o'z ma'nosida qo'llangan bo'ladi. Ammo biron shaxs tomonidan biron tadbirning amalga oshirilishi kechiktirilsa va keyingi harakatlar natija bermasa «**Yer haydasang kuz hayda, kuz haydamasang yuz hayda**» maqoli misol sifatida qo'llanilishi mumkin. Bu holatda u ko'chma ma'noni anglatadi. Lekin ko'pincha maqollar mazmuniga ko'ra ko'chma ma'noda ko'proq qo'llaniladi. «**Shamol bo'lmasa, daraxtning uchi qimirlamas**», «**Chumchuqdan qo'rqqan tariq ekmas**», «**Burgaga achchiq qilib ko'rpani kuydirma**», «**Chumchuq so'ysa ham, qassob so'ysin**» kabi hikmatli so'zlar ko'pincha ko'chma ma'nolarda ishlatiladi. Ingliz tilidagi maqollarni o'rganish, bu janr namunalari mazmunan deyarli o'zbek tilidagi maqollar bilan bir xil ekanligini ko'rsatadi. Ammo bunday yaqinlikni bir xalq ikkinchi xalqdan maqolni o'zlashtirganligi bilan izohlash to'g'ri bo'lmaydi. Bizningcha, bunday yaqinlikni oddiy turmush tarzining o'xshashligi, insonlar hayotidagi munosabatlarning yaqinligi va, umuman, hayotning ko'p holatlarida bir xil vaziyat hosil qilishi bilan izohlagan ma'qulroq bo'ladi. Masalan:

O'zbekcha” *It hurar karvon o'tar* “, inglizcha “*The dogs bark, but caravan goes on*” yoki “*When the cat is away, the mice will play*” inglizcha “*Mushuk yo'q bo'lsa sichqon bayram qiladi*” yoki boshqa ma'nodoshi “*Otning o'limi -itning bayrami*” misollarini keltirishimiz mumkin.

Matallar ham shakl va mazmun jihatdan maqollarga juda o'xshash janr hisoblanadi. Matallarning matni, hajmi, badiiyligi jihatdan maqollarga yaqinligini juda ko'p olimlar tomonidan tasdiqlangan. Hatto ko'pchilik adabiyotlarda matal atamasi maqol bilan almashgan holda qo'llanilishi ham ko'zga tashlanadi. Odatda matallar so'zlovchi nutqining ta'sirchanligini oshiradi, shaklan go'zallashtiradi. Biroq maqol bilan matalni janr jihatdan o'ziga xos shunday xususiyatlari borki, ularni hamisha bir-biridan farqlagan holda tasavvur qilish mumkin. Yuqorida ta'kidlab o'tganimizdek, maqollarda hayotda ro'y bergan bir voqeaga umumlashtirilgan holda hukm chiqariladi. Bu hukm tasdiq yoki inkor ma'nosini bildiradi. Ayni paytda, xalq maqollari mazmunan tugal fikrga ega bo'ladi va ular har doim alohida qo'llanilsa ham ma'no anglataveradi. Matallar esa so'zlovchi nutqi tarkibining biron muhim qismi sifatida ishlatiladi va matallarni alohida qo'llash mumkin bo'lmaydi, chunki ular mazmunan tugal fikr

anglatmaydi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Abdusaidov A. Gazeta sarlavhasi (Gazeta sarlavhalarining struktur-grammatik va leksik-stilistik xususiyatlari). – Samarqand: SamDU, 1995. - 120 b.
2. Abdusaidov A. Gazeta tili va adabiy norma. – Samarqand, 1988, 5-b.
3. Bell, A., Language of News Media. Oxford:Blackwell. 1991.
4. Fowler, R.,. Language in the News.Routledge. 1991